

מסירת שטחים במקום פיקוח נפש

מחלוקת הרב עובדיה יוסף והרב שאול ישראלי

ראשי פרקים:

א. פתיחה

ב. דעת הרב עובדיה יוסף והשגות החולקים

ג. יישוב דעת הרב עובדיה יוסף

ד. הרקע ההשקפתי של המחלוקת והשפעתו על הפסק

א. פתיחה

נודעה בשערים המצוינים בהלכה, עמדתו העקרונית של הגאון הרב עובדיה יוסף זצ"ל, שמצות יישוב ארץ ישראל נדחה קראו לה במקום פיקוח נפש. לכן פסק הרב שלו יצויר שעל מנת להשיג שלום אמת, וישבה הארץ לבטח ושאנן ואין מחריד, נצטרך למסור חלקים מארצנו הקדושה - עלינו לעשות כן. סמוך ונראה לפסק זה של הגר"ע יוסף בא רעהו וחקרו, הוא הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל, אשר ביד חזקה ובזרוע נטויה חלק על הרב עובדיה ופסק בסכינא חריפא שאין לנו למסור חלקים מארצנו הקדושה בשום פנים ואופן.

והנה, אם נתבונן בשכל מה ההיגיון אומר - מחד, הסברא הפשוטה מורה כדברי הרב ישראלי, דהרי נצטוונו בתורתנו הקדושה להילחם על ארץ ישראל, ומכיוון שטבעו של עולם שבמלחמה יש הרוגים ח"ו, אם כן ודאי שמצות יישוב ארץ ישראל, מעצם קיומה, עומדת מעל ערך חיי האדם. מאידך, וכי נוכל לקבל בשכלנו שגם אם יוברר מעל לכל ספק שאם נפנה שטח קטן מארץ ישראל תבוא על ארצנו השלווה, לא יישמע עוד שוד ושבר במחננו, לא יבוא עוד המוות

בחלוננו, נאחז באותו יישוב בכל הכוח ונסבול ממלחמות עוד שנים ארוכות עבור חלקת אדמה? אין הדבר מתיישב על הלב. לכן יש להתבונן בשאלה זו, ולברר את הגדרת מצבנו ההלכתי כיום. ויהי רצון ששאלות מעין אלו לא ייצאו מגבולות בית המדרש, לא יחרגו מגדר פלפולא בעלמא, ולא נצטרך לעולם להיות נתונים בקונפליקט בין ארץ ישראל לעם ישראל, אלא נזכה לביאת משיח צדקנו שיגאל אותנו ואת כל אחינו בני ישראל במהרה בימינו אכי"ר.

ב. דעת הרב עובדיה יוסף והשגות החולקים

מוסד הרב קוק כינס אסופת שיעורים שנתן הרב עובדיה במהלך השנים בכינוסי 'תורה שבעל פה' שנערכו בין כותלם, ואגדם לספר הנקרא 'משא עובדיה'¹. בשנת תשל"ט הרב דן בעניין 'החזרת שטחים מארץ ישראל במקום פיקוח נפש' ובראש דבריו (עמוד שלא) פתח:

הלכה פסוקה היא שפיקוח נפש דוחה כל המצוות שבתורה חוץ מעבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים.

לאחר מכן הביא הרב מחלוקת הפוסקים האם שייך איסור לא תחנם בגוי שאיננו עובד ע"ז, וכתב:

¹ מעניין לציין שרוב השיעורים המופיעים בספר זה נדפסו גם בשו"ת יביע אומר או בשאר ספרי הרב עובדיה, אך נושא זה לא נידון כלל באף ספר מספרי הגר"ע. דומה שלא יהיה זה מן הנמנע להניח, שהטעם לכך הוא שהרב עובדיה הבהיר בע"פ כמה וכמה פעמים שנוכח לדעת שלא ניתן לסמוך על הערבים, אשר פיהם דיבר שווא וימינם ימין שקר, בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו, ולכן אין להחזיר שטחים בעבור שלום כזב - נמצא שפסק זה אינו מעשי כלל ואין העיסוק בו אלא בבחינת יגדיל תורה ויאדיר, וממילא אין טעם להדפיסו בספרי הרב, שכולם עוסקים בהלכה למעשה. במיוחד כיום, שברור שהמניע העיקרי לטרור המוסלמי בארצנו ובעולם כולו הוא מניע דתי, כי לפי דתם-טעותם, עצם קיומה של מדינת ישראל היא פגיעה בדת האסלאמית ולכן הם לא יסתפקו בפניו שטחים מסוימים, וממילא אין טעם לתת להם כלום, דבר שרק יגביר את התיאבון שלהם לבצע עוד פעולות טרור עד לכיבוש המלא של ארצנו, מרפיח ועד מטולה. לכן ברור כיום לכל הציבור המאמין שאין סיכוי לעשות שלום עם האויב. ועוד, אם נתפוס שזו מלחמת דת, יש מקום לומר שהמלחמה על א"י כיום היא בגדר שעת השמד.

אולם אם ראשי ומפקדי הצבא יחד עם חברי הממשלה יקבעו שיש פיקוח נפש בדבר, שאם לא יוחזרו שטחים מארץ ישראל קיימת סכנת מלחמה מיידית מצד השכנים הערבים וכזה וכזה תאכל החרב ח"ו, ואם יוחזרו להם השטחים תרחק מעלינו סכנת המלחמה ויש סיכויים לשלום בר קיימא - נראה שלכל הדעות מותר להחזיר שטחים מארץ ישראל למען השגת מטרה זו, שאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש².

החולקים על הרב עובדיה תקפו את הפסק בשני שלבים. ראשית, טענו שדעת רוב הפוסקים כדעת הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות, שגם כיום ישנה מצוה מן התורה להתיישב בארץ ישראל. ממילא, עוברים החולקים לשלב השני בהשגתם, מוכרחים לומר שאין להחזיר שטחים גם במקום פיקוח נפש, זאת משום שמצות יישוב הארץ מקפלת בתוכה בהכרח סיכון חיי אדם דהרי בדרך הטבע במלחמה ישנם הרוגים לשני הצדדים. ראיה לטענה זו הביאו המשיגים מדברי המנחת חינוך. החינוך (מצוה תכה) כתב לגבי מצות הריגת שבעה עממין:

והעובר על זה ובא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שישתכן בדבר, ולא הרגו - ביטל עשה זו.

ותמה עליו המנחת חינוך (שם, וכ"כ במצוה תרד):

וצ"ע, נהי דכל המצוות נדחים מפני הסכנה, מ"מ מצוה זו דהתורה ציוותה ללחום עמהם וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס, כמבואר ברמב"ן, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, א"כ **חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה**. א"כ דחוויה סכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותו אף שישתכן, וצ"ע.

² הסמכות לקבוע האם יש פיקוח נפש בהמשך החזרת השטחים נתונה בידי מומחי הביטחון: כשם שלעניין אכילה לחולה ביום הכיפורים הרופא הבקי ואפילו הוא גוי קובע מצב החולה, ואם אמר יאמר שיש חשש סכנה לחולה אם יצום או שיאמר שאפשר שיכבד עליו חוליו ויש חשש שמא יסתכן מאכילים אותו, כן הדבר לעניינו, **שאם ראשי הצבא ומפקדיו עם חברי הממשלה המומחים בדבר קובעים שיש פיקוח נפש בדבר אם לא יוחזרו השטחים, סומכים עליהם ומתירים החזרת השטחים... ואם יש מחלוקת בדבר - ספק נפשות להקל ויש להחזיר השטחים למנוע חשש סכנת מלחמה**.

אם כן, עולה התמיהה על הרב עובדיה - איך למד מההלכה הפסוקה שפיקו"ג דוחה את כל התורה שיש להחזיר חלקים מא"י במקום סכנה, הרי מלחמה שאני כמו שכתב המנחת חינוך³?

ב. יישוב דעת הרב עובדיה יוסף⁴

הרב עובדיה עצמו הביא את דברי הרמב"ן והמנחת חינוך הללו, וכתב ליישב (עמ' שלח) בשלושה אופנים:

1. הרב יצחק די-ליאון בספרו מגילת אסתר כתב בדעת הרמב"ם שלאחר שנתרחקנו מארצנו וגלינו מעל אדמתנו, שוב אין מצות יישוב הארץ נוהגת לדורות עד ביאת הגואל במהרה בימינו. וכן הסכים הבית הלוי (ח"ב ס"ס ג) לדברי המגילת אסתר. והרשב"ש בתשובה (סימן ב) כתב שגם זקנו הרמב"ן מודה שכיום אין מצוה להתיישב בארץ. וכתב הרב עובדיה:

לפי זה, גם להרמב"ן אין שום מצוה לצאת למלחמה ולהיכנס בסכנת נפשות כדי להגן על החזקת השטחים.

³ בסברא היה מקום לחלק בין מלחמה, שהיא אירוע נקודתי אליו נערכים ומתכוננים למזער נזקים, לבין מצב בו חיים עשרות שנים תחת טרור שמידי פעם מרים ראש בהפתעה וגודע חיים, ובכה"ג אין חובה לסכן את חיי אזרחי כל המדינה בשביל אדמת א"י. אך חילוק זה קשה להגדירו, כי הרי במלחמה אחת קצרה יכולים ליפול אלפי יהודים, יותר ממה שיפלו בשנים רבות של טרור. ועוד, שמאן פסיק שאין עושים מלחמת התשה ארוכה למען א"י. בפשטות, אם התיירו מלחמה התיירו לסכן, ומה לי בפעם אחת ומה לי במשך זמן ארוך. וצ"ע בזה.

⁴ גם אם נאמר שאין להקשות מדברי המנ"ח, שהרי הוא תמה על החינוך והלכה כראשונים נגד האחרונים, מ"מ הסברא עומדת בפני עצמה, שאיך ייתכן לצוות על מלחמה ולומר שאסור לסכן חיים. וע"ע שם בספר משא עובדיה (עמוד תקיג) שדן לגבי היציאה מבצע אנטבה על אף הסיכון במבצע:

מכל מקום הרי בכל מלחמה ישנן סכנות האורבות וכזה תאכל החרב, ואפ"ה אמרו חז"ל שצריכים לצאת בכלי זיין ולחלל שבת להצלתם ואסור להתמהמה עד למוצ"ש, והתורה לא תסמוך על הנס וכמ"ש הרמב"ן, וכ"כ המנחת חינוך שמצוות הריגת שבעה עממים היא אפילו במקום סכנה...

2. חסרים תנאים ליציאה למלחמה:

אין לנו מלך וסנהדרין ואורים ותומים הנדרשים לכך, כמו שכתב הרמב"ן בספר המצוות (השגות למל"ת יז) שמצוה מוטלת על המלך והסנהדרין כשמוציאים למלחמת הרשות או למלחמת מצוה לשאול באורים ותומים ועל פיהם יתנהגו.

3. חיסרון במצות כיבוש ארץ ישראל:

ועוד יש מקום לומר שאפילו אם תמצא לומר שלדעת הרמב"ן כיבוש א"י והחזקתה אף בזמן הזה מצות עשה מן התורה היא, מכל מ"מ בכיבוש שלנו שאין לנו שליטה מלאה על כל הנעשה בא"י לא נחשב לכיבוש גמור שציוותה עליו התורה, וכמו שכתב הגאון מקוטנא בשו"ת ישועות מלכו (חיו"ד סימן סו) שעיקר המצוה אליבא דהרמב"ן אינה אלא כשהירושה והישיבה היא כאדם העושה בתוך שלו וזוהי המצוה בכיבוש א"י שתהיה תחת חזקתנו וירושתנו ולא על ביאה ריקנית של עתה. והרי בכיבוש שלנו היום אין בידנו לגרש את המיסיון ושאר עובדי ע"ז כפי שמצוה עלינו התורה "לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי", ואפילו הכנסיות של עבודה זרה שלהם על עומדם יעמודו ומוגנות על ידי השלטונות ואין פוצה פה, וכל זה מיראת אומות העולם. וברור שאין זה בכלל מצות כיבוש שעליו ציוותה עלינו התורה, ולכן אין עלינו להסתכן על החזקת שטחים כאלה.

שני הטעמים האחרונים מחלקים בין המלחמה המתוארת בדברי חז"ל, עליה דיבר המנחת חינוך ובה קיימת הסברא שמטבע הדברים במלחמה יש הרוגים, לבין המלחמה כיום. הרב עובדיה אומר, שיש סדר איך מנהלים מלחמה לפי ההלכה והסדר הזה לא מתקיים כיום, הן בגלל המלך והסנהדרין והן בגלל שכיבוש אינו רק פעולה פיזית אלא גם טיהור רוחני של מקומות כפירה.

ואפשר להוסיף בזה, דהרי קיימא לן שאין אדם מחויב לסכן עצמו עבור אחרים, וא"כ איך ניתן לחייב במלחמה לסכן עצמו עבור אחרים? על כרחך שמלחמה

שאני והיא חידוש של התורה⁵. א"כ, כאשר לא מתקיימים גדרי מלחמה אין יכולת לחייב אדם לסכן עצמו עבור אחרים. ואף שגם כיום פסק השו"ע שעל עסקי קש ותבן מחללין שבת בעיר הסמוכה לספר, יש לומר שאם יכבשו מן הסתם יהרגו את הנכבשים - לכן אין זה מטעם מצות יישוב הארץ אלא מטעם סכנת נפשות. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ג סימן ט פרק א) מה שכתב בדברי רב יוסף, שאמר שדין עיר הסמוכה לספר הוא לא רק בא"י אלא בכל יישוב יהודי, וא"כ ודאי שזה לא דין ביישוב הארץ אלא דין בהצלת נפשות ואין משם שום ראייה לנידון שלנו, שיש צבא שמגן על הגבולות ולא שייך הטעם שהארץ היה נוחה להיכבש לפנייהם לו היה נחתם הסכם שלום יציב, קפדני ומהודק.

לפי זה מובנת מאד דעתו של הרב עובדיה כמו שהוא ביאר. אם לכל העם הייתה הסכמה להמשיך ולהיאחז בשטחים ולסכן את החיים עבור א"י והמלחמה באויב הערבי, היה מותר לעשות זאת. אך להכריח אנשים שלא מוכנים להסתכן בגלל המלחמה זה אי אפשר, דהרי אין אדם מחויב לסכן עצמו עבור אחרים, וממילא כשלא מתקיימים גדרי מלחמה לא ניתן לחייב אזרחים⁶, בהם ילדים קטנים, להסתכן מפיגועים בגלל אחיזה בשטחי א"י. המנחת חינוך טוען שבמלחמה מסתכנים, והתשובה היא שאכן כן, במלחמה ניתן לסכן ואף לחייב אדם להסתכן עבור הכלל, אך זה רק ב'דין מלחמה' לא בכל מלחמה, ואם לא מתקיימים 'דיני מלחמה' חזרנו לדין הרגיל שאין אדם מחויב לסכן עצמו עבור אחרים. לכן, כל עוד שאין הסכמת כל עם ישראל על המשך האחיזה בשטחים והמשך הלחימה לא ניתן להכריח זאת. כשמחבל מתפוצץ באוטובוס בתל אביב הוא אינו טורח לוודא לפני כן שכל הנוסעים מוכנים למסור נפשם למען מצות יישוב הארץ.

⁵ וגם בסברא מלחמה היא חידוש מיוחד, דלמה עדיפא מצוות יישוב א"י משאר המצוות? ועיין שו"ת צי"א חט"ו קונטרס משיבת נפש פ"א, שהביא דברי הגמרא ביומא פ"ה בד"ן פיקול"נ דוחה שבת וקושיית המהר"ם בן חביב מדוע שאלו רק על שבת, ותירץ הצי"א שכיון ששבת חמירא כע"ז הו"א דיהרג ואל יעבור וכמו ע"ז גופא, קמ"ל דלא. הרי שאף ששבת שדינה כע"ז, למסקנה נדחית מפני יקרת נפשו של חיי היהודי. א"כ, מדוע שא"י תהיה עדיפה מחילול שבת השקול כע"ז?

⁶ אמנם הצי"א (ח"ט סימן מה) אסר לתרום כליה משום ספק פיקול"נ, והניף ידו שנית בח"י סימן כה (אך שם כתב שאם סיכויי ההצלחה טובים, כפי שהם היום, ההשתלה מותרת), ואף היבי"א שנחלק עליו וכן מקובל כיום שניתן לתרום, זה רק בגלל שהסכנה היא מאוד רחוקה - משמע הלא"ה יש איסור, וצ"ע בזה.

אמנם היה מקום לומר, שכל מה שאין אדם מחויב לסכן עצמו עבור אחרים זהו דווקא למען היחיד, אך למען כלל ישראל אדם מחויב לסכן עצמו. אך הישועות יעקב (י"ד סימן קנז, סק"א) העלה, שמצד הדין אין יחיד מחויב למסור נפשו עבור הכלל, ורק אם רוצה מעצמו רשאי לעשות זאת ואין עליו חטא, וכן דעת האור שמח בהלכות רוצח (ז, ה)⁷. ועיין על כך בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן א):

ונראה להוסיף ולהבהיר, שזהו רק כשרוצה היחיד מעצמו לעשות זאת, והוא היוזם את זאת, אבל לשדל את היחיד ולפתותו על כך, אעפ"י שלאחר מיכן מסכים לכך, מכל מקום אין זה משנת חסידים ואסור לעשות כן לכתחילה. גדר כזה שחיובא ליכא אבל רשאי לעשות כן ושאיכא בזה גם משום מידת חסידות, מצינו לכמה שכותבים כן גם בנוגע בלהכניס את עצמו בספק סכנה כדי להציל את חברו מודאי סכנה.

ועוד נראה להביא ראיה שאין אדם מחויב לסכן עצמו גם עבור הצלת רבים מדין רודף. התוספתא (תרומות ז, כג) אומרת:

סיעת בני אדם שאמרו להם נכרים "תנו לנו אחד מכם ונהרגו, ואם לאו הרינו הורגים את כולכם" - ייהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואם ייחדוהו להם, כגון שבע בן בכרי - ימסרוהו להם ואל יהרגו.

ולכאורה קשה, מדוע לא נאמר שכל אחד ואחד מחויב למסור את נפשו על מנת להציל את כל השאר? וכי מצות הצלת נפשות פחותה היא ממצות א"י שעליה מחויבים למסור את הנפש? אלא ודאי שלא ניתן לחייב אדם למסור את נפשו עבור הרבים, הן עבור הצלתם והן עבור אדמתם. מותר להסתכן עבור הרבים, אך לא ניתן לחייב זאת.

ראיה זו מתחזקת לפי שיטת הרמב"ם (פ"ה מיסודי התורה ה"ה), שפסק, שרק אם מחוייב מיתה יתנוהו להם (אמנם הרב עובדיה במשא עובדיה עמ' תעד, העלה שרוב הפוסקים חולקים על הרמב"ם וס"ל דסגי בייחדוהו בלבד כדי למוסרו, אך לא בזה פליגי). ולכאורה, הרי גם אם הוא לא מחויב מיתה הרי הוא מחויב

⁷ העירני לזה ידידי שגיא מזוז.

למסור את נפשו עבור הרבים. ואין לומר, שמדובר כשאנו מעוניין בכך, כי אם מחויב הוא על פי דין א"כ היה הדין נותן שנמסור אותו בכפייה. כעין שכתב הרמב"ן (כתובות פו ע"א) לגבי פריעת בעל חוב שעד שתכפהו בגופו תכפהו בממונו. ולפי זה גם כאן נאמר - עד שתכפהו למסור את עצמו, תמסור אותו בכוח. אלא ודאי, שלא ניתן להכריח אדם למסור את נפשו עבור הצלת הרבים וה"ה עבור יישוב א"י.

ועיין בחידושי הגר"ח על הרמב"ם (רוצח ושמירת נפש א. ט) שכתב, שיסוד הדין הוא הצלה, אלא שבכל מקום אין דוחין נפש מפני נפש וכאן יש אחד שנפשו נדחה, אלא שיש להסתפק האם זה רק מצד הרודף, אך מצד הנרדף זה דין פיקו"נ של כל התורה, או שגם ההצלה של הנרדף זה מאותה גזה"כ של רודף, "והוא דין הצלה בפני עצמו של נרדף מלבד דין פיקוח נפש של כל התורה". וכתב הגר"ח להוכיח כצד ב, שהרי גם בבני נח שלא מצינו בהם דין פיקו"נ מצילים:

אלא ודאי דהוי גזירת הכתוב בפני עצמו להציל הנרדף בנפשו של רודף ואין זה שייך לפיקוח נפש דכל התורה כולה.

וע"ש מה שביאר בדעת הרמב"ם לפי זה⁸. ובנו הגר"ז (הל' רוצח ושמירת נפש פ"א הי"ג) הסיק דתיתי איתנהו:

⁸ אמנם בסטנסיל (עמוד קעג) מובא מהגר"ח בשינוי קצת:

יש לחקור, הא דרודף ניתן להצילו בנפשו אם טעמו הוא משום חיוב מיתה שלו מפני שהרוצח חייבתו תורה מיתת ב"ד ואמרה תורה שכל הפוגע בו שליח ב"ד וחייב להמיתו, או משום דאז הוא משום הצלה שמצוה להציל את חברו דהיינו הנרדף שהתורה מצוה להצילו ואפילו בנפשו של רודף, ואע"פ שבעלמא אין דוחין נפש מפני נפש הכא שאני שגזירת הכתוב הוא להציל את הנרדף אפילו בנפשו של רודף.

והביא ראיה מהא דבן נח שרדף אחר חברו ניתן להצילו בנפשו, והרי אין חיוב להציל בן נח, אע"כ דהחיוב משום שהרודף עשה מעשה שמחויבים ע"ז בבי"ד מיתה - נמצא שגם ברודף הכלל הוא אין דוחין נפש מפני נפש ומטעם הצלה אסור להרוג אחד כדי להציל אחר. מכאן משמע שזהו לא דין בפ"ע של הצלת הנרדף אלא תנאי שהרודף מחויב מיתה, וצ"ע בזה. ומ"מ בלא"ה העיקר כחידושים נגד הסטנסיל, והוא ק"ו ממה שכתבו הפוסקים שדברי הפוסקים שברא"ש עיקר כנגד תשובותיו, וכאן את הסטנסיל ערכו תלמידיו ואת חידושי על הרמב"ם ערך הגר"ח בעצמו ואף עבר עליהם פעמים רבות כפי שמסרו בניו בהקדמה שם.

שני דינים נאמרו ברודף, חדא - עיקר דין ההצלה של נרדף שניתן להצילו
בנפשו של רודף, ושנית - דהרודף עצמו תורת אין לו דמים עליו לגבי כל
הדינים.

והאחיעזר (ח"א יח, ב) כתב בדעת רש"י שיש גם עונש וגם הצלה (וע"ע אפיקי ים ח"ב
סימן מ).

ואולי בחקירת הגר"ח תלויה מחלוקת האחרונים (הובאה בשו"ת יבי"א ח"ד חו"מ סימן
ה) האם גם הנרדף צריך להציל עצמו ע"י אחד מאיבריו של הרודף או שהוא
א"צ לדקדק בזה. אם טעם דין רודף הוא הצלת הנרדף, לא מסתבר לחלק בזה
בין נרדף לאחר, דסוף סוף שניהם יכולים לבצע את פעולת ההצלה בלא לגרום
למותו של הרודף. אך אם נאמר שזהו עונש, ייתכן שלאדם אחר אין רשות
להעניש את הרודף אא"כ זה נחוץ להצלה, דבלא זה הא ב"ד מופקדין על
העונשין. ולפי זה הנרדף עצמו ששייך בדבר יכול להעניש הרודף בלאו הכי.
אמנם ראיתי במשפט כהן לראי"ה קוק (סי' קלט) שביאר טעם הסוברים שהנרדף
א"צ לדקדק, שהריגת הרודף ע"י הנרדף היא בגדר הותרה אך ע"י אדם אחר הוא
בגדר דחוויה, ולכן יש למעט בו ככל האפשר (אך אולי גם זה מתקשר לחקירה
שאדם אחר לא יכול להעניש אלא רק להציל, ולהציל עושים רק מה שנצרך ולכן
הוי דחוויה. אבל בנרדף איכא גם עונש, וכיון שיכול להענישו, שגברא בר קטלא
הוא, לכן הוי בגדר הותרה לגביו).

אך נראה לי פשוט שגם לגר"ח יש תנאי שתהא אשמה מסוימת, כי אם לא מחויב
כלל לפגוע בעצמו למען אחרים לא חל עליו שם רודף כלל. א"כ, קמה הוכחתנו
וגם ניצבה, דאם נאמר שאדם מחויב לסכן עצמו עבור הרבים, א"כ חל עליו דין
רודף ובכה"ג ניתן להציל את הנרדף (מדין הצלה לפי הגר"ח, ולפי בנו הגרי"ז גם
מצד שאין לרודף תורת דמים כלל, וכן לפי דעת רוב האחרונים שגם הנרדף א"צ
לדקדק יוצא שהעיקר הוא ההצלה לפמש"כ) - אלא על כרחך שאין אדם מחויב
לסכן עצמו גם עבור הצלת הרבים. ואם אין אדם מחויב לסכן עצמו עבור
אחרים, על כרחך שמלחמה שאגני, ולכן שפיר כתב הרב עובדיה שכל עוד שלא
התקיימו דיני מלחמה, שמתנהלת לפי ההלכה ע"פ סנהדרין וכוללת קיום דיני
התורה על השמדת ע"ז מן הארץ, אין יכולת הלכתית לחייב אדם לסכן עצמו

עבור אדמת א"י והמלחמה עליה. ממילא, אם יש רבים מעם ישראל שרוצים למסור שטחים ולא מוכנים לסכן עצמם עבור א"י - לא ניתן להכריחם ועלינו למסור את השטחים, לו יצויר שהיו ניתנים למען שלום אמת יציב ובטוח. ועיין בספר נצח יהודה לרב מרדכי פרומר (עמוד 297) שכתב בדעת החינוך שמלחמה היא רק בציבור ולא ביחיד. כלומר, גם אם יש מצוה על היחיד להרוג אין עליו מצוה להסתכן, כי מלחמה היא רק בציבור, שאז היחיד בטל כלפי הכלל. ולפי ביאורו נראה פשוט שמי שלא מגדיר את יישוב הארץ כיום כמלחמה לא יכול להכריח אחרים לסכן עצמם.

ד. הרקע ההשקפתי של המחלוקת והשפעתו על הפסק

ניתן להוסיף ולבאר שורש מחלוקתם של הרב עובדיה והרב ישראל, תוך הסברת העובדה שקיימת התאמה בין הפוסקים שעקרונית פיקוח נפש גובר על מצות יישוב הארץ, ובין השקפתם הכוללת של אותם פוסקים על אירועי המאה האחרונה, וכן להיפך.

מלחמה לפי ההלכה היא חידוש. כיון שבמקרה פרטי אין מחייבים אדם לסכן עצמו למען הזולת, לא רק למען הצלת יחיד אלא גם למען הצלת הרבים, אם כך מלחמה היא חידוש מיוחד. כיון שאין ברירה ומישהו צריך להילחם על הארץ, לכן התורה התירה להכריח חלק מהעם להילחם. אך כיון שמלחמה היא חידוש היא צריכה להתנהל לפי ההלכה, באישור גדולי תורה ולאור המוסר היהודי⁹. וזה

⁹ לפי זה צל"ע אם ניתן להכריח חייל לסכן את עצמו בקרב, באופן שלפי ההלכה הוא לא היה צריך להסתכן. עיין למשל בספר 'אתיקה צבאית-יהודית' של הרבנים עדו רכניץ ואלעזר גולדשטיין, בו הם שרטטו את "ההבדלים שבין מוסר הלחימה היהודי לזה של אומות העולם, בשפה ברורה נעימה ומתיישבת על הלב" (כלשון הרב יעקב אריאל בהסכמתו). על פי הבדלים אלו יש לכאורה לדון, שאם לפי ההלכה צריך להפציץ אזור מסוים, או להרוס את הבתים ע"י דחפורים מוגנים ולא לסכן חיילים יהודים (כדי למנוע סכנה לאויב) שיעברו מבית לבית - ייתכן שחייל יכול לומר שלפי ההלכה אינו מחויב לסכן עצמו עבור האחרים, ורק במלחמה שמתנהלת לפי ההלכה חייב בזה, ולכן אינו מוכן לסכן עצמו כדי למנוע מהאויב פגיעה שמוותרת לפי ההלכה. וייתכן שאף הרב ישראל וסיעתו יודו בזה, וצ"ע.

החילוק לפי הרב עובדיה, בין מלחמה שמתנהלת לפי ההלכה, לבין מאבק באויבים שאינו נעשה על פי ההלכה.

ולפי זה ניתן גם לבאר יסוד מחלוקתם של הרב ישראלי והרב עובדיה. כשנסודה הציונות נחלקו הדעות בין גדולי הדורות איך להתייחס אליה - היו שאמרו התהליך מונע על ידי אנשים שהתנערו מקיום תורה ומצוות, כאשר רעיון הציונות שימש אצלם חיזוק להתנערות מ'הישן', מחיי התורה והמצוות שאפיינו את עמנו בגלות¹⁰, ולכן תפקידנו הוא להסתגר ולהשקיע את כל הכוחות בקיום תורה ומצוות כמו בפולין ובמרוקו. הגאולה תבוא על ידי המשיח ועל ידי אנשים הראויים לכך. אך הראי"ה קוק הסביר, שהתחילה כאן הגאולה והתהליך בכללותו הוא תהליך חיובי, ולכן צריכים אנו לשתף פעולה עם הציונות החילונית.

הרב קוק ביאר (במאמר 'המספד בירושלים' שבמאמרי הראי"ה), שלגאולה יש שלב ראשון, חומרי, ושלב שני רוחני. לכן, העובדה שהציונות הובילה על ידי מנהיגים חילונים אין בה כדי לפגוע ברעיון שהגאולה מתחילה כעת, כי את השלב הראשון, החומרי, יכולים לעשות גם אנשים שאינם יראי שמים אך הם מסורים לעמם ודואגים לגורלו.

¹⁰ כידוע, הציונות לא היתה רק חזרה לא"י אלא גם רעיון של 'צירת יהודי חדש, המתנער מהגלותיות שאפיינה אותו בעבר. עיין למשל בספר 'מהרצל עד גוש אמונים', שם כותב פרופ' אמנון רובינשטיין (עמ' 14):

אם יש קו המלכד את כל המתכנסים תחת גדל הציונות הרי זו המרידה הנואשת בגורל היהודי ובהשפלה מידי הגויים והרצון לשוב ולזקוף את גו היהודי. עיין שם שהמרידה הזו נתפסה אצל ראשי הציונות כמרידה שחייבת לבוא על ידי התנערות מחיי התורה. ובספר שיחות עם השופט חיים כהן שערך מיכאל ששר, נשאל כהן (עמוד 141):
האם יהיה נכון לומר שבן גוריון בעצם רצה לבנות כאן עם יהודי שיהיה יהודי במובן הלאומי כמו שצרפתי הוא צרפתי ואנגלי הוא אנגלי?
והשיב:

אין זה המצאתו של בן גוריון. כל הציונות רצתה בכך. זה היה אחד מעיקרי הציונות, להחליף את אבן הבוחן של היהדות מהדת ללאומיות, ובן גוריון באמת רצה בכך. משכך, קל להבין התנגדות של מי שלא רצה להיות שותף לתהליך שלצד החיוביות שבו הביא גם לעידוד התנערות מחיי תורה ומצוות, ורק הראי"ה קוק צ"ל העפיל לומר שלמרות האתגרים החיצוניים התהליך הוא תהליך חיובי שעלינו לשתף אתו פעולה.

יוצא, שנחלקו הדעות, האם כל מה שנאמר בתנ"ך ובדברי חז"ל על הגאולה העתידה התחיל כבר כעת. היו שאמרו: חלילה וחס! כל דברי הנביאים וחז"ל שייכים כאשר עם ישראל ילך לפי התורה, יונהג על ידי המשיח, ואז הוא יזכה לאותה גאולה, שמרכזה הוא השראת השכינה בבית המקדש, לה הוא ציפה אלפי שנים. אך לעומתם היו שאמרו הגאולה היא כאן ועכשיו - מסורה בידינו. תפקידנו הוא לקדם אותה על ידי מלחמה פיזית למען הקמת המדינה, מלחמה באויב, ומאמץ לבנות את שיבת ציון, להצמיח קרן ישראל בארצו. תפקידנו לעת הזאת הוא להפוך את מדינת ישראל, שהיא 'יסוד כיסא ה' בעולם', כלומר הכלי¹¹ דרכו עם ישראל מגשים את ייעודו ההיסטורי, לממלכת כהנים וגוי קדוש שתהיה אור לגויים¹² ותמלא את 'תעודת ישראל בעולם' (אורות ישראל א, טו).

¹¹ אמנם ידועים דברי הרב קוק (אורות א"י, א):

ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קניין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החומרי או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה. אך נראה, שאין כוונת הרב קוק שא"י היא מטרת חיינו והתכלית הסופית, אלא רק הוא בא לאפוקי מדעת הסוברים שהיא רק אמצעי לקיום מצוות התלויות בארץ, או היא מקלט מדיני, או מרכז לימוד התורה בעולם וכל כיו"ב. א"י היא אחת ויחידה. אין לה תחליף גם אם ימצאו התועליות הללו במקומות אחרים. רק א"י תואמת למבנה הנפשי של עמ"י ורק בה מסוגל עמ"י להגשים את ייעודו ההיסטורי. נמצא שהיא מטרה במובן שאין לה תחליף, אך היא אמצעי במובן שחשיבותה נגזרת מן העובדה שהיא מאפשרת לעמ"י להגשים את ייעודו. אין בכך משום הקטנה ח"ו מערכה של ארץ חמדתנו, אלא אדרבה יש בכך משום הגדלת ערכה, שרק בה יכול עמ"י להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש. וכמו שכותב הרב קוק באורות התחיה (אות לא):

יתפתח היישוב בא"י, ייבנה הבניין הלאומי, מתוכו יפוח רוח גדול, נשמת האומה תתעורר לתחייה, מעומק טבעה תכיר את כל מהותה, מעוצם כוחה תכונן את סדרי חייה העצמיים: הרוח המיוחד של האומה יכונן אמנות ה' אלוקי ישראל בעולם.

וכך מוכח גם מדברי הרב עובדיה עצמו בתשובה אחרת (משא עובדיה, עמוד שכב), ששלל את הגישה שאין לא"י ערך עצמי אלא היא רק אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ, אך אעפ"כ כתב כאן שצריך למסור חלקים מארצנו תמורת שלום אמת. אם המטרה הסופית היא פעולת האדם על אדמתו, א"כ ערך חיי אדם גוברים על ערך האדמה.

¹² כתב רבי אברהם בן הרמב"ם בפירושו לתורה (עמוד שב):

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש... שהכהן של כל עדה הוא המנהיג שהוא הנכבד שלה והדוגמה שלה שאנשי העדה ילכו בעקבותיו וימצאו את הדרך הישרה על ידו. ואמר אתם תהיו בשמירת תורת מנהיגי העולם היחסי שלכם אליהם כיחס הכהן אל עדתו. ילכו

לפי זה אפשר לומר, שהשאלה ההלכתית, האם מותר לפנות שטחים במקום פיקוח נפש, משתלשלת מהשאלה ההשקפתית כיצד לראות את מאורעות הדורות האחרונים:

מי שאוחז שהגאולה תבוא על ידי המשיח, המלחמות ינוהלו על ידו ולפי דיני התורה, לא יילחם מלחמות שאיננו מוכרחים להילחם אותם למען ההגנה על חיינו. כי המלחמות של הגאולה העתידה צריכות להיות על ידי המשיח, או לכל הפחות על ידי מי שהולך לפי התורה, כי רק במלחמה לפי התורה ניתן לחייב אדם לסכן את חייו למען הכלל. אם אין תפקידנו כעת להילחם, אין ביכולתנו לחייב להסכן למען הרבים, וממילא, אם עם ישראל מעוניין להחזיר שטחים כדי למנוע סכנה לנפשו אין לנו יכולת לכפות עליו לסכן את חייו עבור אדמת א"י, כי המלחמה עליה היא חלק מהגאולה העתידית שתיעשה ע"י המשיח, או לכל הפחות על ידי מנהיגים יראי שמים שנועצים בתלמידי חכמים לפי כל צעד משמעותי שהם עושים¹³.

העולם בעקבותיכם ויהיו מחקים את מעשיכם ויתהלכו בדרכיכם. זה טעם שקיבלתי בפירוש זה מן אבא מרי ז"ל... והבטיח השלמות זה לעתיד במאמרו על ידי ישעיהו והלכו עמים רבים ואמרו וכו'.

וכתב הרב קוק (אורות ישראל ו, 1):

התכלית האחרונה אינה התגדרות התייחדות הלאומיות בלבדה כי אם השאיפה לאחד כל באי עולם למשפחה אחת לקרוא כולם בשם ה'.

¹³ אמנם קיים הבדל משמעותי בין גישתו של הרב עובדיה לבין גישת שאר גדולי התורה החרדים. החזון איש, מייסד החברה החרדית בארץ ישראל, דגל בהתבצרות. הוא השקיע את כל מרצו בביצור חברת לומדים שתשמר את התורה. שום שינוי מאורח החיים בגלות כתוצאה משיבת ציון, לא היה מקובל על החזון איש (ראה למשל בספר של ד"ר בנימין בראון על החזון"א). לעומת זאת, הרב עובדיה כן ראה בציונות תהליך חיובי, לכל הפחות סוף הגלות (כך התבטא הרב עובדיה בספר 'תולדות הרבנות הראשית', שדלעתו מדינת ישראל היא סוף הגלות), שאמור להשפיע על התנהלותנו. ד"ר חיים שיין, בספרו 'מדינת ישראל - שלב הסיכומים בין הרב עובדיה לאהרון ברק' (עמוד 85), כותב:

כאיש הלכה מובהק האמון על עיקרי היהדות, תפיסת עולמו של הרב יוסף גאולית, אלא שהגאולה במשנתו אינה מעבר למציאות, היא כולה בתוך המציאות הריאלית קרובה מאד ומצויה תמיד בהישג יד. הגאולה היא החיבור השלם שבין ההלכה והמציאות האקטואלית. מהראוי לצפות יום יום לישועה, אך חובה גדולה מוטלת על כל אחד לקדם ולפעול ליישומה. האלוקים ברוב חסדו העניק לבחירת בני האדם את היכולת להיגאל בכוחות

אבל הרב ישראלי, תלמידו המובהק של הרב קוק, סבור שהגאולה כבר התחילה. החזרה לארצנו והקמת המדינה הם אתחלתא דגאולה. למרות החילוניות. הגאולה מתקדמת בשלבים, תחילה על ידי משיח בן יוסף, המופקד על הצד הגשמי, ולאחר מכן על ידי משיח בן דוד, המופקד על הרוחניות של הגאולה. הגאולה מתבצעת על ידי האדם הפועל, הנלחם, המיישב, היוצר ומפתח. לכן נלחמים כבר כעת על הר הבית, לכן נלחמים על כל חלק מהארץ, כי הגאולה

עצמם וברצונם. לגאולה אין מגבלה טריטוריאלית כיון שהגאולה בבסיסה הנה פרסונלית. עם זאת, במדינת ישראל בה היהודים זכו לחירות אחרי אלפי שנות שעבוד, נוצרו התנאים המאפשרים חיים על פי ההלכה ובה מצויה התשתית לגאולה כללית. **מאבקו של הרב יוסף, הרוח המהפכנית אותה הוא מוביל, יסודם בהשקפת הגאולתית שלו. בשכנוע פנימי עמוק כי בישראל נוצרו התנאים לחיבור שמים וארץ, לבניית הזיקה המלאה שבין ההלכה והחיים.** זיקה שנחלשה בחורבן הבית והיציאה לגלות. החזרה לארץ ישראל מאפשרת להחזיר עטרה ליושנה ולחדש את המפגש שבין עם ישראל לאלוקיו במעמד הר סיני. מפגש שהוא חיוני קיומי. **הגשמת הגאולה בא"י הנה היעד האסטרטגי של הרב יוסף. יעד שבבסיסו הגדרה מחודשת של הציבור היהודי בישראל את עצמו ואת אורחות חיו. הגדרה שתהיה בהתאמה להלכה, הלכה שנפסקה על ידי רבי יוסף קארו, המרא דאתרא של א"י.** הגדרה שלא יהיו בה עולים חדשים וותיקים, ספרדים ואשכנזים, ימנים ושמואלנים, אלא ציבור אחד בכלליות המציית להלכות ולמנהגים של א"י. שיבה אל האחדות שאפיינה את הקיום היהודי בזמן שסנהדרין ישבה בלשכת הגזית והחלטותיה היו מקובלות על כולם.

אם כן, לפנינו שלושה דגמים של התייחסות לציונות החילונית. הרב קוק דגל בשיתוף פעולה עמה, תוך קבלת חלקים מסוימים מהתפיסה המודרנית שהציונות כרעיון הייתה חלק בלתי נפרד ממנו. החזון איש בקצה השני, דגל בהסתגרות מוחלטת ובריחה מכל סממן גאולי. אך בתווך נמצא הרב עובדיה שלא דגל בהתבצרות, אך גם לא ראה גאולה בעצם קיומה של מדינה עצמאית, אלא ראה במדינה אופציה לגאולה האמתית והיא קיום ההלכה באחדות בין כל העם. אגב, הרב עדו רכניץ כתב מאמר מקיף על משנתו של הציץ אליעזר ביחס למדינה, בו הוא מראה שהציץ אליעזר מבהיר שהמדינה חייבת להתנהל לפי התורה, לא לפי מנהיגים חילונים, אך לצד קביעתו זאת הוא השקיע מאמץ רב בפתרונות הלכתיים לניהול מדינה מודרנית (ראו מאמרו 'תיאוקרטיה ודמוקרטיה במשנתו של הרב אליעזר וולדנברג', פורסם באתר מכון משפטי ארץ). לדעתו יש דמיון רב בין תפיסתו של הציץ אליעזר לתפיסתו של ידידו הרב עובדיה. שניהם מסתכלים במבט רחב על המדינה, רוצים שהיא תלך לפי התורה ומחפשים פתרונות הלכתיים (הרב עובדיה בהיבט הפרטי והצי"א בהיבט הכללי) ובכך הם נבדלים מהחזון איש המסתגר, אך אצל שניהם אין שום הכרה בערך שלא היה קיים בגלות, בניגוד לרב קוק שטען שהגאולה של שיבת ציון החדשה צריכה לשנות את כל אורחות חיינו, מצורת הלימוד (עיי'ן בזה למשל בספר 'בתורתו יהגה' של הרב שג"ר) והתפילה, ועד לסולם הערכים שלנו.

כבר התחילה והאדם צריך לקדם אותה. ממילא, כיון שכיום אנו בגאולה, אם כן, כל המלחמות המתוארות בחז"ל שייכות כבר כיום וממילא ניתן להכריח אדם לסכן את חייו למען עם ישראל ולמען ארץ ישראל, ולכן אין לנו למסור שטחים גם אם הדבר מוביל לידי סכנת נפשות.

נמצא, שמחלוקת הרב עובדיה והרב ישראלי היא מחלוקת שיסודה בהשקפת העולם, מחלוקת שימיה כימי הציונות, ומתוך ההשקפה נובעת המחלוקת ההלכתית. כיון שלא ניתן להכריח אדם לסכן את חייו, כמו שהוכחנו לעיל, רק מי שמגדיר את מאורעות התקופה כמלחמה יוכל להכריח הסתכנות; ומי שסבור שהמלחמות יתבצעו על ידי המשיח, והגאולה העתידית עדיין לא התחילה לא יכריח אדם, או ציבור, לסכן את חייו למען מצות יישוב ארץ ישראל.